IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

MAQOL VA IBORALARDA IJOBIY VA SALBIY INSON HISLATLARINING IFODALANISHI

Karimova Nodiraxon Akramjon qizi
Qo‘qon davlat universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek xalq maqollari va iboralarida insonning ijobiy hamda salbiy xususiyatlarining ifodalanish usullari tahlil qilinadi. Maqol va iboralar xalqning asrlar davomida shakllangan hayotiy tajribasi, axloqiy qarashlari va qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birliklar sifatida o‘rganiladi. Shuningdek, ularning tarbiyaviy ahamiyati va milliy tafakkurni shakllantirishdagi o‘rni ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: maqol, ibora, inson xarakteri, ijobiy xislatlar, salbiy xislatlar, lingvomadaniyat, xalq og‘zaki ijodi, axloqiy qadriyatlar, tarbiyaviy ahamiyat.

ВЫРАЖЕНИЕ ПОЛОЖИТЕЛЬНЫХ И ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ КАЧЕСТВ ЧЕЛОВЕКА В ПОСЛОВИЦАХ И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ

Аннотация. В данной статье анализируются способы выражения положительных и отрицательных качеств человека в узбекских пословицах и фразеологических единицах. Пословицы и устойчивые выражения рассматриваются как важные лингвокультурные единицы, отражающие многовековой жизненный опыт, нравственные взгляды и ценности народа. Особое внимание уделяется их воспитательной роли и значению в формировании национального мировоззрения.

Ключевые слова: пословица, фразеологизм, характер человека, положительные качества, отрицательные качества, лингвокультура, устное народное творчество, нравственные ценности, воспитательное значение.

REPRESENTATION OF POSITIVE AND NEGATIVE HUMAN QUALITIES IN PROVERBS AND PHRASEOLOGICAL EXPRESSIONS

Annotation. This article examines the representation of positive and negative human qualities in Uzbek proverbs and phraseological expressions. Proverbs and idiomatic expressions are studied as important linguocultural units reflecting the centuries-old life experience, moral views, and values of the people. The study also emphasizes their educational significance and their role in shaping national consciousness and cultural identity.

Keywords: proverb, phraseological expression, human character, positive traits, negative traits, linguoculture, folklore, moral values, educational significance.

KIRISH. Til xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va ma’naviy qadriyatlarini o‘zida mujassam etuvchi muhim ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Xalq og‘zaki ijodining ajralmas qismi bo‘lgan maqol va iboralar millatning hayotiy kuzatuvlari, axloqiy me’yorlari hamda inson haqidagi tasavvurlarini aks ettiruvchi lingvomadaniy birliklar sifatida alohida ahamiyat kasb etadi[1]. Ular nafaqat nutqning ta’sirchanligini oshiradi, balki jamiyat tomonidan e’tirof etilgan ijobiy va salbiy insoniy fazilatlarni baholash, targ‘ib qilish yoki tanqid qilish vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

Inson xarakteriga oid tushunchalar maqol va iboralarda o‘ziga xos obrazlar, metaforalar hamda ko‘chma ma’nolar orqali ifodalanadi. Xususan, mehnatsevarlik, halollik, kamtarlik, sabr-

toqat, saxovatpeshalik kabi ijobiy fazilatlar xalq tomonidan qadrlanib, maqol va iboralarda namuna sifatida tasvirlanadi. Aksincha, dangasalik, baxillik, yolg‘onchilik, manmanlik va nodonlik kabi salbiy xislatlar qoralanib, ularning jamiyat hayotiga salbiy ta’siri obrazli ifodalar yordamida yoritiladi. Shu jihatdan maqol va iboralar xalqning axloqiy-estetik qarashlarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

Zamonaviy tilshunoslikda paremiologiya va frazeologiya sohalarida olib borilgan tadqiqotlar maqol hamda iboralarning semantik, pragmatik va lingvomadaniy xususiyatlarini o‘rganishga qaratilgan. Biroq ularda insonning ijobiy va salbiy xislatlarining ifodalanish usullari, baholash vositalari hamda tarbiyaviy funksiyasini kompleks tarzda tahlil qilish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, maqol va iboralarda mujassam bo‘lgan axloqiy qadriyatlarning yosh avlod tarbiyasidagi o‘rni va ularning milliy tafakkur bilan bog‘liqligini aniqlash muhim ilmiy ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Maqol va iboralar tilshunoslikning paremiologiya hamda frazeologiya yo‘nalishlarida keng o‘rganilayotgan tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. O‘zbek tilshunosligida maqol va iboralarning lingvistik hamda lingvomadaniy jihatlarini tadqiq etishga alohida e’tibor qaratiladi. Sh. Rahmatullayev, B. Yo‘ldoshev, M. Sodiqova va boshqa olimlar frazeologik birliklarning semantik tuzilishi, uslubiy xususiyatlari hamda milliy-madaniy mazmunini tahlil qilgan. Paremiologik tadqiqotlar o‘zbek xalq maqollarining mavzuviy guruhlari, badiiy-estetik imkoniyatlari va tarbiyaviy funksiyalarini yoritadi[2].

Jahon tilshunosligida paremiologik birliklarning semantik, pragmatik va lingvomadaniy xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan ko‘plab ilmiy ishlar mavjud. V. Mider, G. Permyakov, A. Krikmann kabi olimlar maqollarning xalq tafakkuri, madaniy qadriyatlar va axloqiy me’yorlarni ifodalashdagi o‘rnini tadqiq etgan. Ularning ishlarida maqollar jamiyatning tarixiy tajribasi va kollektiv ong mahsuli sifatida talqin qilinadi.

Mavjud tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, maqol va iboralarda insonning axloqiy sifatlarini ifodalash masalasiga katta e’tibor berilgan. Biroq ijobiy va salbiy inson xislatlarining ifodalanish vositalarini qiyosiy va kompleks tarzda o‘rganish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Shu bois mazkur tadqiqotda maqol va iboralarda inson xarakterining baholovchi komponentlari hamda ularning lingvomadaniy mazmuni tahlil qilinadi. Tahlil davomida maqol va iboralarning semantik mazmuni, ularda aks etgan ijobiy fazilatlar va salbiy xislatlar o‘rganiladi. Shuningdek, ularning baholovchi ma’nolari, obrazlilik darajasi hamda lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi.\

Maqol va iboralarda inson xarakterini ifodalashda qo‘llangan metafora, o‘xshatish, antonimiya kabi badiiy-tasviriy vositalarning funksional ahamiyatiga alohida e’tibor qaratiladi. Natijalar tizimlashtirilib, ijobiy va salbiy inson xislatlarining xalq tafakkuridagi aks etish xususiyatlari umumlashtiriladi. Tadqiqotning metodologik asosini zamonaviy paremiologiya, frazeologiya va lingvomadaniyatshunoslikning nazariy qarashlari tashkil etadi.

MUHOKAMA VA NATIJA. Tahlil qilingan maqol va iboralar mazmuniga ko‘ra insonning ijobiy hamda salbiy xislatlarini ifodalovchi birliklarga ajratildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek xalq maqollari va iboralarida axloqiy fazilatlarni targ‘ib qilish hamda salbiy xatti-harakatlarni qoralash ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bu holat xalqning ma’naviy qadriyatlari va ijtimoiy me’yorlari til birliklarida o‘z aksini topganligini ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, ijobiy inson xislatlarini ifodalovchi maqol va iboralar son jihatidan salmoqli o‘rin egallaydi. Xususan, mehnatsevarlik, halollik, sabr-toqat, kamtarlik va saxovat kabi fazilatlar xalq tomonidan yuksak qadrlanadi. Masalan, “Mehnatning tagi rohat”, “Sabrning tagi sariq oltin” kabi maqollarda insonning ijobiy fazilatlari muvaffaqiyat va farovonlikning asosiy

omili sifatida talqin qilinadi. Ushbu maqollarda mehnat va sabr tushunchalari ijobiy baholash komponentlari orqali ifodalangan bo‘lib, ular yosh avlodni ezgu fazilatlar ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Shuningdek, iboralarda ham ijobiy xislatlar obrazli vositalar orqali ifodalanadi. Masalan, “ko‘ngli ochiq”, “qo‘li ochiq”, “ko‘ngli pok” kabi iboralar saxovat, samimiyat va ezgulikni anglatuvchi birliklar hisoblanadi. Bunday iboralarda insonning ichki dunyosi va axloqiy qiyofasi metaforik ifodalar vositasida tasvirlanadi.

Salbiy inson xislatlarini ifodalovchi maqol va iboralarda esa tanqidiy munosabat ustunlik qiladi. Tadqiqot materiallarida dangasalik, baxillik, yolg‘onchilik, manmanlik va nodonlik kabi sifatlar salbiy baholangan. Masalan, “Yolg‘onning umri qisqa”, “Dangasa boshini qashir” kabi maqollarda salbiy xarakter xususiyatlarining oqibatlari ko‘rsatib beriladi. Mazkur maqollar orqali jamiyat tomonidan nomaqbul deb hisoblangan xatti-harakatlar qoralanadi va ulardan voz kechishga da’vat etiladi. Iboralarda ham salbiy xislatlar kuchli emotsional-ekspressiv bo‘yoq orqali ifodalanadi. Jumladan, “burni osmonda”, “ko‘zi och”, “qo‘li qisqa” kabi iboralar insonning manmanlik, ochko‘zlik yoki imkoniyatsizlik bilan bog‘liq jihatlarini obrazli tarzda ifodalaydi[3]. Bu esa frazeologik birliklarning baholovchi funksiyasi yuqori ekanligini ko‘rsatadi.

Tahlillar natijasida maqol va iboralarda ijobiy hamda salbiy inson xislatlarini ifodalashda metafora, qarama-qarshilik, qiyoslash va ramziy obrazlardan keng foydalanilishi aniqlandi. Mazkur vositalar xalqning axloqiy qarashlarini ta’sirchan va esda qolarli shaklda ifodalash imkonini beradi. Ayniqsa, maqollarda umumlashtirish va xulosa chiqarish xususiyati kuchli bo‘lsa, iboralarda obrazlilik va emotsional ta’sirchanlik ustunligi kuzatiladi. Demak, o‘zbek tilidagi maqol va iboralar nafaqat kommunikativ birliklar, balki xalqning ma’naviy-axloqiy qadriyatlarini saqlovchi va avloddan avlodga yetkazuvchi muhim lingvomadaniy vositalar hisoblanadi. Ularda insonning ijobiy fazilatlarini ulug‘lash va salbiy xislatlarini qoralash orqali jamiyatning axloqiy ideallari namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari maqol va iboralarning tarbiyaviy hamda lingvomadaniy ahamiyati yuqori ekanligini tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAVSIYALAR. Mehnatsevarlik, halollik, sabr-toqat, kamtarlik, saxovatpeshalik kabi ijobiy fazilatlar xalq tomonidan yuksak qadrlanishi, dangasalik, baxillik, yolg‘onchilik, manmanlik va nodonlik kabi salbiy xislatlar esa qoralab tasvirlanadi. Maqol va iboralar xalqning asrlar davomida shakllangan hayotiy tajribasi, axloqiy qarashlari va milliy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birliklari hisoblanadi. Maqol va iboralarda inson xarakterini ifodalashda metafora, qiyoslash, qarama-qarshilik va obrazli tasvir vositalaridan samarali foydalanilishi kuzatildi. Mazkur vositalar til birliklarining ta’sirchanligini oshirib, axloqiy g‘oyalarning xalq ongiga chuqur singishiga xizmat qiladi. Shuningdek, maqol va iboralarning tarbiyaviy funksiyasi yuqori bo‘lib, ular yosh avlodda ijobiy fazilatlarni shakllantirish va salbiy xatti-harakatlarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tavsiyalar.

1. Maqol va iboralarda aks etgan ijobiy insoniy fazilatlardan ta’lim-tarbiya jarayonida keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.
2. O‘zbek paremiologiyasi va frazeologiyasida inson xarakteriga oid birliklarni lingvomadaniy nuqtai nazardan yanada chuqurroq o‘rganish tavsiya etiladi.
3. Maqol va iboralarni boshqa tillardagi paremiologik birliklar bilan qiyosiy tahlil qilish orqali milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘xshash hamda farqli jihatlarini aniqlash mumkin.
4. Xalq og‘zaki ijodi namunalaridan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda va ona tili darslarida samarali foydalanish yoshlarning nutq madaniyati hamda axloqiy dunyoqarashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. - Toshkent: Universitet, 2006.
2. Yo‘ldoshev B. O‘zbek paremiologiyasi va paremiografiyasi masalalari. – Toshkent: Fan, 2013.
3. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005.
4. Mahmudov N. Til va madaniyat. - Toshkent: Ma’naviyat, 2013.
5. Mieder W. Proverbs: A Handbook. - Westport: Greenwood Press, 2004.
6. Krikmann A. Proverb Semantics: Studies in Structure, Logic and Metaphor. - Tartu: Academy of Sciences Press, 2009.